

Prugberger Tamás¹

Adalékok a természetjogi „sollen” és tételes-jogi „sein” fejlődéstörténetileg elemzett viszonyának korunk követelményeihez fűződői átértékeléséhez²

Absztrakt

A tanulmány a természetjog és a „sein” világában létező pozitív jog egymáshoz való viszonyának az alakulását a helyesség szempontjából, „sollen” módjára követendő elmélet-történeti látásmóddal vizsgálja, kimutatva, hogy milyen körülmények hatottak rá. A szerző kimutatja, hogy a természetjognak a („sein” világában létező) pozitív jogot (a „sollen”, vagyis a legyen mércéje alapján) érintő értékelése miként változott az idők folyamán és miként szükséges, hogy változzon ma is. E vizsgálat során a szerző az ősi emberi társadalomnak a természet erőivel szembeni félelméből indul ki és ugyanoda tér vissza a mai ember és emberi társadalom globális természeti környezetkárosítása miatt.

Kulcsszavak: erkölcs, etika, emberi természet, élővilág, isteni eredet, kozmosz, rétegelmélet, jogalkotási érdekegyeztetés, vallás, fajkipusztulás

Abstract

The study examines the evolution of the relationship between natural law and the positive law existing in the world of ‘sein’ in terms of correctness in the ‘sollen’ way, with a theoretical-historical perspective, showing what circumstances influenced it. The author shows how the assessment of natural law concerning positive law (existing in the world of ‘sein’) (based on the standard of ‘sollen’, i.e. ‘to be’) has changed over time and how it needs to change today. During this investigation, the author starts from the ancient human society’ fear of the forces of nature and returns to the same place due to the global environmental damage caused by today’s man and human society.

Keywords: morality, ethics, human nature, living world, divine origin, cosmos, layer theory, reconciliation of legislative interests, religion, species extinction

I. Az erkölcs és a természetjog, valamint a pozitív jog intézmény-kialakulásának az eredete és folyamata

Minden állati életközösség és annak egyedei élet- és fajfenntartási apriori ösztönüknél fogva kialakítják azokat a szabályokat, amelyek szükségesek az életközösség és egyedeinek a fennmaradásához és az életközösség alanyainak egymással és magával a közösséggel, valamint a közösségnek a hozzá tartozó egyedekkel fennálló kölcsönös kommunikatív,

¹ Professor emeritus. Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar.

² DOI 10.59558/jesz.2024.1.18

valamint magatartási kapcsolatainak a kifejlődéséhez. Etológiailag ez a természet törvényszerűségeinél fogva minden állati életközösségben meg van, a legegyszerűbbtől kiindulva a legfejlettebbekig, vagyis az emberi faj egyedeiig és társadalmáig.³ Ez a természeti ösztönszerű törvényszerű automatizmus a legegyszerűbb fejletlen fajoknál tudatosulás nélkül áll fenn, és az egyes állati fajok fejlettségi foka arányában tudatosul és maguk is tudják irányítani és hasznosulásuk irányában módosítani. Mennél egyszerűbb egy faj, annak egyedei közötti viszonyt, amelynek ösztönszerű tartalma az élet-terület és a táplálék, valamint a szaporodáshoz szükséges a fajhoz tartozó másnemű egyed, vagy külső növény (beporzás) megszerzését biztosító hatalom, amellyel a másik, hasonló törekvésekkel fellépő egyedet igyekeznek legyőzni és ugyanígy az adott állatfajnak a közössége is egy másik állatfaji közösséget is.

Így alakult ki a fajok közötti élelemszerzési közös küzdelem során a szervezett élelmiszer-beszerzés a másik állatfajhoz tartozó egyedek levadászásával, valamint táplálékra alkalmas növények begyűjtésével és az így megszerzett javaknak a résztvevő egyedek között a részvétel, valamint eltartottaik száma arányában történő elosztása. Ehhez párosul a fejlettebb állatfajoknál fellelhető szociális érzület, amely abban nyilvánul meg, hogy a közösség az életfenntartási tevékenységben betegség, vagy öregség folytán fennálló elesettekről is gondoskodik, részükre elkülönítve a létfenntartáshoz szükséges táplálékokból. Ez a szociális segítség egyértelműen kimutathatóvá vált a neandervölgyi ősemberközösség esetében.⁴

A fajfenntartásnál is a hímek közötti kezdeti kegyetlen és véres küzdelmet, ami gyakran a küzdelem helyszínén lévő nőstényért folyik, és amelynek sok esetben áldozatává lett maga nőstény is, alakult ki ösztönszerűen magasabb fajoknál a nőstény megóvása végett a párzás időszakának az ösztönszerű automatikus szabályozása.⁵ Ezek az eredetileg ösztönszerű közösségi és egyedi magatartások az adott állatfaj fejlettségi fokától függően váltak egyre tudatosabbá és célzatosan irányítottabbá, aminek legfelsőbb fokát az emberi egyed és az emberi társadalom képezi.

Külön kell még szólnunk a *vallás* szerepéről. A vallás ugyancsak ösztönszerűen alakult ki a legmagasabb állati fajnál, vagyis az emberi közösségeknél,⁶ ahol a természetnek a kezdeti kultúrákban megfékezhetetlen erőitől rettegvé, azok tisztelete és imádata alakult ki, az egyes természeti erőket egyediesítve istenként absztrahálva, majd antropomorfizálva.⁷ Mind ez tétes jelleggel teológiává és államvallási rendszerré vált az állammá szerveződött észak-afrikai és kis-ázsiai nagy folyam menti társadalmakban, Egyiptomban, Asszíriában, Babilonban, majd innen áterjedve a perzsáknál és a görögöknél. Ezzel párhuzamosan, ahogy a vándorló állattenyésztés feladásával az ősi társadalmi közösségek letelepedtek és a termőföldeket birtokba vették, a közösségi földeknek kezdetben részbeni, majd teljes felosztásával,⁸ valamint további szerzésekkel (foglalás, vétel, ajándék, öröklés) nagy-, és kiscsaládi tulajdonba kerültek. Erre épülve kialakult az állandósult lakóingatlanokon a családi ipar és kereskedelem, az egyéni földtulajdonokon és erdőségeken az egyén-családi agrár-, és

³ Csányi Vilmos: Az emberi viselkedés. Sanoma Kiadó, Budapest, 2007.; Szmodis Jenő: A jog a humánetológia tükrében. In Magyar Tudomány, 2011/5. sz. 545-557. o.

⁴ Csányi Vilmos: Az emberi természet. Vince Kiadó, Budapest, 2000.

⁵ Gyenis Gyula: Humánetológia. A hominidák evolúciója. Nemzeti Tankönyvkiadó, 2001.; Fustel de Coulanges Az ókori község. M.T. Akadémiai Könyvkiadó Hivatal, Budapest, 1883. 53. o. (az ott leírt házassági szertartással kapcsolatos ősi szokás arra utal, hogy hasonlóan ment végre a párkeresés az ősemberi társadalmakban is.)

⁶ Durkheim, Emil: A vallási élet elemi formái. L' Harmattan Kiadó, Budapest, 2003.; Kákósy László: Az alexandriai időisten. Osiris Kiadó, 2001.; Freud, Sigmund: Totem és Tabu. Göncöl Kiadó, Budapest, 1990.

⁷ Hahn István: Hitvilág és történelem. Tanulmányok az ókori vallások köréből. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1982.

⁸ Ld. Ágh Attila: Az ázsiai termelési mód Mezopotámiában. In Világgazdaság 1979/7. sz. melléklete; Tőkei Ferenc: Az ázsiai termelési mód, antikvitás, feudalizmus. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 2006.

erdőgazdálkodás. Ugyanakkor a közösség egyre szervezettebbé váló vezetése – amely tyrannos vezetésű hivatalnokkal világira, és hierarchikusan felépített papi réteggel vallásra tagozódott – szintén ugyanezt tette.⁹ Az ennek folyományaként elindult társadalmi tagozódással járó vagyoni különbségek okán az egyéni és a közösségi javak, valamint a javakat fenntartó egyedek védelme egyre lényegesebbé vált. Ezen kívül a szárazföldi és a tengeri kereskedelem, valamint a pénzforgalom (föníciaiak és görögök) kialakulásával a megkötött szerződések, biztosítási és bankügyletek korrekt betartása és teljesítése is felértékelődött (*pacta sunt servanda*). Mind ezek érdekében az egyes közösségekben hasonlóan kialakult magatartási szabályokat isteni eredettel, mythikus törvényhozással igyekezett megerősíteni az az „ősközösségi” társadalmi vezetés, amelyből kialakult az ókori állam.¹⁰ Az így kialakult ősi és ókori társadalmak államai részben a korábban már kialakult szokásokat állami megerősítéssel, vagyis szankcionalizálással törvényerőre emelték és ugyanígy azokat az alattvalói kötelezettségeket is, amelyek a társadalom világi és vallási hatalmi működése szempontjából fontosnak minősültek.

Az állatvilág törvényszerű működésének etológiai magatartásformáihoz hasonlóan naturálisan kialakult apriori alapvető emberi magatartási szabályokat, amelyek emberek egymás közötti viszonyait, valamint a közösséghez tartozó egyedeknek a közösségi vezetéssel fennálló kapcsolatát rendező alapvető magatartásszabályozó rendszerét isteni eredetű és az emberi természetbe ültetett apriori erkölcsi szabályrendszerként fogta fel az ókori társadalom, ami posztpriori tételes joggá „isteni kinyilatkoztatással” megerősített uralkodói kőtáblákba foglalással vált. Így az ókori jogban a hézagos tételes jogot megelőzve, annak idővel értékmérőjévé vált az a természetjog, amelynek szabályai az ókori kultúra keleti népeinél földön túli hatalomtól eredőnek vélték, és amelyeket e földöntúli hatalom ültetett be az emberi természetbe. Ezzel szemben a szellemileg fejlettebb görögöknél viszont a filozófusok által megfogalmazva a „sollen” mércéjévé vált természetjogi „sein” a gazdasági és az állami életben való részvétel praxisa által kialakult osztó igazságosság elvére épült, amely sem nem isteni hatalmaktól, sem pedig az emberi természetből, hanem az értelem által megszerzett tapasztalatból származott (Arisztotelész).¹¹

A közfelfogásban azonban mégis a teista nézet vált általánossá. Ebből leszűrhető az, hogy az emberi őstársadalomban kialakult és szájhagyomány, valamint folyamatos gyakorlat útján az isteni piadesztára emelt természeti erőhatalmakkal szentesített az embertársak között egymással és magával a közösséggel, valamint annak a vezetésével összefüggésben kialakult szokás, illetve szokásrendszer egyszerre valláserkölcsi jellegűvé vált, amit az isteni hatalom ültetett be az egyes emberekbe és azok társadalmi közösségébe, amelyeket minden egyes közösségi tagnak be kell tartania, a közösségnek pedig be kell tartatnia. A vallási hiedelem szerint az ez ellen vétőkkel szemben a sértett félnek, vagy annak vérszerinti rokonságának megtorlást kell foganatosítani, amely lehet vérbosszú, vagy istenítéleti párbaj, amelynek eredete a már tárgyalt minden állati élőlény fajnál megtalálható fizikai küzdelemben gyökerezik, és amit a közösségnek és vezetésének nemcsak tolerálnia, hanem igényelnie is kell, mert annak elmaradása e magatartási szabályokat előíró isteni hatalom nem tetszését váltja ki és aminek elmaradásáért a közösséget sújtja. Éppen ezért ezzel párhuzamosan maga a közösségi vezetés is lép.

Kezdetben csak a vétőnek a közösségből való kiközösítését, az un. „Vogelfrei”-t alkalmazva, később azonban a megtorlást, vagyis a közösségi hátrányt egyre szélesebb körben alkalmazva az államalakulattá vált közösségi vezetés egyre szűkíti a sértett és/vagy

⁹ Az ókori keleti társadalom-, és államszervezet általános áttekintést adja: V. V. Szuvrove (szerk.): Az ókori kelet világából. Művelt Nép Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Kiadása, Budapest, 1956.

¹⁰ A három mitikus törvényhozóról lásd: Kákósy László: Re fiai. Gondolat, Budapest, 1979. Mózes két táblás törvényéről ld. Ószövetség 1. 19-24.

¹¹ Losonczy István: Jogfilozófiai előadások vázlata. Szent István Társulat kiadása, Budapest, 2002. 89-90. o.

vérségi rokonságának joghátrány alkalmazását az „önbíráskodás” visszaszorítása és a közösségi vezetés tekintélyének az erősítése érdekében. E folyamat eredményeképpen szinte észrevétlenül és fokozatosan alakul ki a hiedelmekre visszavezethető természetfelettségen nyugvó szabályokból a hiedelemből antropomorf isten-vallássá váló erkölcsi szabályrendszer és abból a közösségvezetési rendből kialakuló állam által szankcionált saját akaratán nyugvó és az erkölcsi eredetű közösségi szokásrendből a jog. Kezdetben ennek működése a jogkövetés terén a közfelfogáson, a bíráskodásnál pedig az érintettek irányában kifelé szóbelileg, befelé viszont a kezdetleges állami adminisztráció irányában nótárius segítségével írott protokoll formájában jelent meg. Ily módon *az államilag elismert és az erkölcsi, valamint a többnyire szintén Istentől származó erkölcsi burokba helyezett állami akarat szabályrendszer vált pozitív joggá, amelynek helyes jogi értékmérőjévé az isteni akaratra felépített erkölcsi renden nyugvó természetjog vált.*

Ős-, és ókortörténeti szakírok írott adatok hiányában részben szellemtörténeti módszerrel, spekulatív módon írták le az erkölcsi és a jogi normarendszer, és ez utóbbinál a természetjog és a pozitív jog eredetét és kifejlődését.¹² Ennek alapján kimondható, hogy a hiedelem-, majd valláserkölcsi normarendszerből természetjogivá és pozitív jogivá válás egy időben, egymás irányában jelentkező kölcsönhatásban, a közösséget érintő irányítási rendnek állammá alakulásával együtt jelent meg. Ennél fogva sem apriori, sem posztpriori jellegről nem eshet szó. Írásbeli dokumentumoknak a kezdeti időszakra vonatkozó hiányában pozitív adatokat, amelyek az itt kifejtetteket alátámasztják, az ősrégészet nyújt. A bronzkori kigyófejes karpereceknél a kör nem záródik össze, hanem olyan nyílás van, ahol az egyik vége nagyobb négyzetben kisebb négyzetet tartalmazó, míg a másik vége egy nagyobb körben lévő kisebb körrel végződik. Az ősrégészeti szimboliztikával és szvasztikával foglalkozó régészek, közülük a magyar Fettich Nándor, a Nemzeti Múzeum hajdani munkatársa és Dombay János, a Pécsi Pannon Múzeum néhai igazgatója mutatták ki, hogy a kör alakú idol a megtermékenyítő napot, és egyúttal a hím, vagyis a férfi princípiumot, még a négyzet idol a nap által megtermékenyített természetet, azaz a nőtény, illetve embernél a női princípiumot testesíti meg. Ez az absztrakciós jellegű képzetársítás a természet visszatérően ismétlődő változásának megfigyelésén alapul, amelyet a négy évszakra is a nap-éj egyenlőségre kivetítettek a kiinduló és dagadó kör alakú spirállal, ami a felező pontnál visszaforduló csökkenő irányt vesz fel. Ugyanez jelenik meg a kettős spirálnál, amelynél az egyenes vonalú sarkos hajlású növekvő irányvonalak a felező pontnál csökkenésbe fordulnak át.¹³ Mind a spirál, mind a meander idol szalagos díszítésként sűrűn megtalálható díszítő elemekként a görög vázákön, és épületek ornamentikáján. Mind ezt átvette a római iparművészeti és épületdíszítési kultúra, majd a reneszánsz, ami tovább élt a barokk, a neoklasszicizmus, valamint korunkat közvetlenül megelőző eklektikus és a szecesszió művészetében. Hogy éppen a görög iparművészet és építészet „kapta fel”, szerintünk nem véletlen, mert a görög filozófiában kapott hangsúlyt a természetjog, amellyel lényegében a görögöknél kialakult erkölcs-etikai normákkal töltötték ki lényegében „metajurisztikus” természetjogi analógiával töltötték ki a római joghoz viszonyítva kifejtetlen görög pozitív jog hatalmas hézagait.¹⁴

¹² Ld. Coulanges 1883.

¹³ Itt kívánom megjegyezni, hogy mind Fettich Nándor, mind Dombay János mindezeket megírta, és ki-ki a maga könyvében publikálni akarta. Az 1949 és 1965 közötti vulgármarxista kultúrpolitika könyveikből kivette a szimbolika és szvasztika az ősközösségi társadalmakban témájú fejezetet mind a két ősrégész ásatási eredményeiket publikáló könyvéből, Idevonatkozó kézírataik talán a Magyar Tudományos Akadémia, a Nemzeti Múzeum (Fettich), illetve a Pécsi Janus Pannonius Múzeum (Dombay) levéltárában fellelhető tudományos hagyatékukban. Fettich ebbéli munkásságáról keresztanyámtól, Dr. D.Sc. Mozsolits Amália ősrégésztől, a Nemzeti Múzeum tudományos tanácsadójától szereztem tudomást, míg Dombay nekem joghallgató koromban személyesen ismertette elméletét.

¹⁴ Ld. Moór Gyula: A természetjog problémája. In Értkezések a filozófiai és társadalmi tudományok köréből.

Ez a jelenség még áthatotta a köztársaságkori és a principátus eleji Római Birodalom „actio”-ra épített jogrendszerét. Ez megfigyelhető Cicero vádbeszéde által elhíresült Gallia provincia helytartójával, Catilinával szemben indult per esetében.¹⁵

II. A természetjogi „sollen” és a tételes-jogi „sein” elméleti és gyakorlati viszonya a szekularizálást megelőző közép-, és újkorban, valamint a szekularizálást követően

Eme előzmények alapján dolgozta ki Aquinói Szent Tamás skolasztikus természetjogi rendszerét, amelyet részben az arisztotelészi etikán nyugvó és részben abból merítő Augustinustól elindult és Albertus Magnuson keresztül kifejlődött keresztény erkölcsi normarendszer alapján dolgozott ki, és amit a „Summa theologica” című művében publikált.

E munkájában lefektetett nézete szerint Isten a természetjognak az alapvető elveit és normáit örök érvényűen követendő jelleggel ültette be az emberi természetbe, amit a pozitív jog, vagyis a „sein” megalkotása során „sollen”-ként követni kell, ha pedig a kettő nem áll összhangban egymással, a „sollen” isteni eredetű etikai tartalmú meg kell változtatni a „sein” pozitív jogát.¹⁶ Mind ezt a tomizmus vallási alapon álló természetjogával összhangban a középkori királyi törvényhozásnak és ugyancsak a természetjog elvei által felülvizsgált szokásjognak, továbbá a glosszatori és posztglosszatori állásfoglalásoknak, valamint az ezek alapján folytatott jogszolgáltatásnak követniük kellett. Ez a kíváncsok kifejezetten valamennyi keresztény egyház kánonjogában érvényesül, ahol a tételes kánonjogi szabályok és azok joggyakorlati érvényre juttatásának helyes, vagy helytelen jellegét „expressis verbis” a kánonjog állapította meg, amely természetjogi köntöst öltve, mércéje és igazodási pontja lett a tételes jogalkotásnak és a szokásjog elfogadásának, valamint a mindkettőt alkalmazó világi jogszolgáltatásnak.

A tomista skolasztikus természetjognak e merev felfogásán némi áttörést jelentett Hugo Grotius felfogása, aki éles határvonalat húzott a természetjog és a tételes jog között, megállapítva azt, hogy a tételes-jogot az állam alkotja, amely akkor helyes, ha az megegyezik a természetjog elveivel, követelményeivel, amelyek a népek „társas és eszes természetükre” tekintettel különböző életviszonyok praxisaként alakítanak ki, tudatosulva bennük, hogy azokat követni kell. Ha pedig ezek az életviszonyok változnak, azzal együtt módosulnak a természetjogi normák is. Grotiusnak eme felfogásában nem szerepel sem az isteni eredet, sem az örökletes emberi természet, hanem az a társadalmi gyakorlat követelményének a felismerése van benne, ami hasonlít az arisztotelészi felfogáshoz, amelynél megkérdőjeleződik a természetjogi normák megváltoztathatatlan örök érvényessége.¹⁷ Grotiusnak e nézete alapjaiban változtatta meg a hagyományos tomista természetjogi felfogást, azonban a köznapi jogéletben nem terjedt el, hanem csak a nemzetközi jog területén fejtette ki a hatását.

A továbbra is túlnyomóan ható skolasztikus természetjog – mint már erről szó esett – az Istentől származó örökérvényű erkölcsi szabályokból indul ki, amit a teremtő minden egyes megszületett ember tudatába bele ültetett, de amit a sátáni anti-erkölcsi rend igyekszik megtámadni és kiölni az emberekből, legyenek azok egyszerű állampolgárok vagy közszolgálatot ellátó állami vezetők. Erre vezet vissza a teista alapon álló természetjogi felfogás azt az esetet, amikor a pozitív jog tartós jelleggel eltér a természetjogi elvektől és zsarnokságba torkollik. Ez a tomizuson alapuló abszolút vallási természetjogi felfogás. Ezzel

1934. 4. köt. 10. sz. 7. o.

¹⁵ Marcus Tullius Cicero: Oratio In Catilinam. In Nótári Tamás (szerk.): Marcus Tullius Cicero összes beszédei. Lectum Kiadó, Szeged, 2021.

¹⁶ Ld. bővebben Losonczy 2002: 97-104. o.

¹⁷ Losonczy 2002: 104-107. o.

szemben az arisztotelészi–grotiusi álláspont a társadalmi praxisban kialakult profán gazdasági és egyéb uralmi előnyszerzésre és előnymegtartásra vezeti vissza a természetjog és a pozitív jog között kialakuló tartós diszkrepanciát. Amennyiben az állami jogalkotás vagy szokásszentesítés mind a tomista, mind a realistább felfogású eme természetjogi elvektől eltér, és szembe helyezkedik vele, jogi funkciója helytelenné válik és megtagadható a neki való alávetés a természetjogi elvek és szabályok követése mellett. Ha nem ezt teszi, mert fél a világi jogszolgáltatás esetleges hátrányától és a természetjognak való nem megfelelő kevésbé súlyos, az vallási vonatkozásban bocsánatos bűn. Viszont, ha súlyos, akkor vállalni kell a neki való ellenszegülést, még ha az a földi világban súlyos joghátránnyal jár, de az isteni túlvilági szférában jutalmazást vált ki. Ezzel szemben az ellenkező magatartás, vagyis az „anti humánus” jognak való alávetés az esetleges földi jutalom ellenére a túlvilágon büntetésben részesül.¹⁸

A francia felvilágosodás hatására az 1789-es francia forradalmat követően Európában, de a tengeren túl is fokozatosan uralkodóvá vált a szekularizáció, ami egyre táguló körökben fokozatosan megszabadította az erkölcsöt és a helyes jogi értékmérőként funkcionáló természetjogot, valamint a rajtuk keresztül közvetve befolyásoló pozitív jogot a vallás elemeitől. Helyette csak az ember veleszületett természetébe helyezte el az ember biofiziológiai testi és szellemi alkotásából fakadóan átöröklött és egyénileg szerzett közösségi tapasztalatokon nyugvó természetjogi elveket és szabályokat. Itt már egyre erőteljesebben kezd a tudomány visszanyúlni a már általunk az előző fejezetben tárgyalt elvekre Darwin fajelmélete mellett Fustel de Coulanges-nak az állam és Henry Sumner Maine-nek a jog őskorával kapcsolatos elméletére,¹⁹ amit már az előző fejezetben kitérítettünk. Ez a részben kanti és neokantiánusi természetjogi tan fokozatosan kezdte kiszorítani a civiljogi életből a skolasztikus természetjogot,²⁰ ami azonban párhuzamosan most is megtalálható a szekuláris természeti jogelmélet mellett, és ami a keresztény kánonjogban és jogtudományban ma is kizárólagosan uralkodó helyzetben van.²¹

Mind a teista, mind a szekuláris alapon álló természetjog a „sein” pozitív jog követelményének azokat a „sollen” világába tartozó morális eredetű alapszabályokat tartja, amelyek az emberi természetből, annak pszichológiai és biológiai ösztön és ésszerű megnyilvánulásából erednek. Különbség csupán az, hogy míg a teista elmélet szerint Isten ültette be az alapvető morális normák követését az emberi természetbe, addig a szekuláris természetjog szerint a társadalmi gyakorlat hosszú történelmi folyamatában kialakult erkölcsi elveken nyugvó alapjogi értékek a közösségben való létezés célszerűségi szempontjai szerint formálódtak meg. Pikler Gyula és tanítványa, Somló Bódog szerint az ember empirikus, vagyis tapasztalati lény és „bír a helyesség érzelmével”, és így „meg tudja különböztetni a helyeset a helytelentől”.²² Én a „helyesség érzelmét” inkább a közösségi tapasztalat alapján kialakult ösztönnek minősíteném, mert ösztönszerűen megérzi az ember a saját cselekedete helyességét vagy helytelenségét a várható reakció függvényében. Az erkölcsi érzékenység

¹⁸ Aquinoi Szt. Tamás: *Summa theologiae*, nézetének lényege: „Az emberi törvényeknek... istentől kell származniuk” kiemelés: Szabadfalvi József: *A magyar jogbölcseleti gondolkodás kezdetei*. Gondolat, Budapest, 2011. 13. o.

¹⁹ Coulanges 1883: *Az egyes intézmények kialakulását érintő nézetek.*; Maine Sumner, Henrik: *A jog őskora*. MTA Könyvkiadó Hivatala, Budapest, 1875. I., II. és V. fejezetek.

²⁰ Ld. Szabadfalvi József: *Kísérlet az „új magyar jogfilozófia” megteremtésére a 20. század első felében*. Gondolat, 2014. 199-218. o.; Varga Csaba: *Jogfilozófia a múlt, a jelen és a jövő ölelésében*. Pázmány Press, Budapest, 2018. 103-110. o. „Az utókor szakmai ínsége (Horváth Sándor és a hazai természetjogi örökség” c. fejezetét.

²¹ Szabadfalvi 2014: 218-227. o.; Varga 2018: 103-110.; Frivalszky János: *Természetjog*, Szent István Társulat kiadása, Budapest, 2001.; Fézer Tamás: *A természetjogi gondolkodás fejlődése és hatása a személyiségi jogi elméletekre*. In *Jogelméleti Szemle*, 2004/3.

²² Ld. Szabadfalvi 2011: 161. o.

individuális indítéka ez, amihez az ember társadalmi lényé formálódása következtében a szociális érzékenysége is hozzáfejlődött, és ezzel tovább gondolva Pikler nézetét, az individuális és kollektív tartalmú igazságértéknek a közfelfogásban történő megjelenéséhez vezetett.

Tovább fűzve ezt a gondolatsort, eme egyéni és közösségi létfenntartás célszerűségi szempontjainak folyamatos érvényre juttatásával kialakuló erkölcsi színezetű közösségi „sollen” jellegű ismétlődő jogi igények alapján alakul az emberi közösség pozitív joga, vagyis a „sollen”, egymással párhuzamos és folyamatosan ismétlődő kölcsönhatásaként.²³ Ebben a folyamatban a közösségi elvárás és értékelés jogi „sollenje” viszi előre a jog fejlődését. Ez viszont magával hozza azt, hogy a természetjog és a „pozitív” jog „sein” és „sollen” periodikusan ismétlődő kölcsönhatását történetileg szükséges szemlélni. Ehhez kapcsolódik még a Stammlerrel megindult és Pikler Gyula által Magyarországra is behozott, valamint Somló Bódog által tovább vitt az a szociológiai szemlélet, ahol Pikler állatok etológiai magatartásainak tanulmányozása alapján összehasonlítva az emberi magatartásokat az állatokéval, az embert társadalmi lényként fogja fel. A múlt század elején kialakult jogszociológia szemlélet már rávilágít arra, hogy a „sein” és a „sollen” viszonyát a szociológiai folyamatok törvényszerűségeire figyelemmel a maga egységében szükséges vizsgálni. Erre már sor került a két világháború között és a másodikat követően különösképpen az „érték-jogtanra” koncentrálva Julius Stahl, Emil Lask és Gustav Radbruch részéről,²⁴ aminek időszerűségét és szükségességét az adta meg, hogy a természetjogi doktrínával lehetett megalapozottan bűnössé nyilvánítani a nürnbergi perben a nemzeti szocialista német háborús bűnösöket szörnyű tetteikért, mivelhogy a vádlottak azzal védekeztek, hogy mint német állampolgároknak alá kellett vetni magukat a német állam pozitív jogrendszerének. A nürnbergi bíróság a természetjog elvei alapján utasította vissza azzal, hogyha a pozitív jog az alapvető erkölcsi normákat durván megsérti, az ilyen pozitív jogi szabályt nem szabad végrehajtani, hanem igyekezni kell „kicselezni” azt. A náci háborús bűnösök viszont az embertelen pozitív német birodalmi jognak gondolkodás nélkül, önként alávetették magukat és előírásait tiltakozás nélkül, sőt egyet értve azokkal, végrehajtották őket.²⁵ A stahli, laski és radbruchi természetjogi szemlélet – miként erre Szabadfalvi József utal – azért volt más, mint amit Somló vallott, mert ő, az előbbiekhöz viszonyítva bár elhatárolta a jogi alaptantól (juristische Grundlehre) a jogi értéktant (juristische Wertlehre), de mind a kettőt egymásra való hatásával együtt vizsgálta.²⁶

Kár, hogy korai tragikus halála következtében elmaradt mindenek bővebb kifejtése a „Juristische Grundlehre” művet²⁷ követően tervbe vett „Juristische Wertlehre” el nem készülése miatt. Szerencsére azonban Moór Gyula a készülő, de félbe maradt mű részleteit némileg rekonstruálva és szerkesztve közkinccsá tette.²⁸ Mindebből Szabadfalvi tolmácsolása alapján kitűnik, hogy bár Stammler alapján kantiánus és neokantiánus irányvonalból indult el Somló Bódog, mégsem követte maradéktalanul a marburgi „ding an sich” irányvonalat, hanem „Ding an aus” jelleggel ötvözte ebbéli nézetét a hegeli, és a neohegelista irányzattal is.

²³ Ez a szemlélet megjelenik: Peschka Vilmos: Az esetnorma vagy a jogszabály és a jogeset kapcsolatának problémája. In Peschka Vilmos: Appendix a jog sajátosságához. Jog és Jogtudomány, 1. kötet. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó – MTA Állam- és Jogtudományi Intézet, Budapest, 1992. 81-134. o.

²⁴ Radbruch, Gustav: Rechtsphilosophie. Umler Verlag, Stuttgart, 1950.

²⁵ V.ö. Péteri, Zoltán: Gustav Radbruch és a relativista jogfilozófia néhány kérdése. In Kritikai tanulmányok a modern polgári jogelméletéről. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963. 331-400. o.

²⁶ Ld. Szabadfalvi 2011: 165-166. o.

²⁷ Somlo, Felix: Juristische Grundlehre. Felix Meiner Verlag, Leipzig, 1917.

²⁸ Somlo, Felix: Gedanken zu einer Ersten Philosophie. In Moór, Julius (Hrsg): Walter de Gruyter & Co., Berlin-Leipzig. 1926.; Ld. Szabadfalvi 2011: 170. o.

III. A történeti és észjogi szemléletű realista természetjogi „sollen” és pozitívjogi „sein” viszonzyszemlélet globális irányú átalakulásának a szükségszerűsége az emberi társadalom és kultúrájának fennmaradás szempontjából

Ez összefüggött azzal, hogy a 20. században nemcsak a gnoszológiai, hanem az ontológiai alapon nyugvó hegelianizmus és neohegelianizmus is hatott, és amely ugyancsak gazdagította a történetileg kifejlődött természetjog észjogi tanát, ami megjelenik Nikolai Hartmann német, valamint Losonczy István pécsi professzorok által kidolgozott *rétegelméletben*.²⁹ E rétegelmélet lényege, hogy visszafelé menve a jogi törvényszerűségek a társadalom és a természet össz-, és önmozgás törvényein alapulnak, amely mögött mikro-, és makrogazdasági, valamint szociológiai és szociálpszichológiai törvényszerűségek húzódnak meg, amit „sollenként” a jogalkotás során a „seinné” való pozitív jognál és az azon nyugvó jogalkalmazás során figyelembe kell venni. Ha ugyanis a jogrend közösségellenes vagy szükségszerűen tönkre teszi a közösséget, vagy kiváltja a közösség önvédelmi reakcióját, ami az ilyen jogrendet megsemmisítő forradalomhoz vezethet.³⁰ Lényegében erre a rétegelméltre építette fel Peschka Vilmos is a maga „sollen” jogelméletét, utalva arra, hogy a jogalkotás csak akkor lehet sikeres, ha az megfelel a társadalom objektív törvényszerűségeinek. Ez esetben valósul meg többségi szinten az önkéntes jogkövetés és csak kismértékben válik esedékessé a jogkikényszerítés, mely utóbbi, ha gyakran szükségessé válik, az többnyire jelzés arra, hogy az adott jogalkotás és a reá épülő jogalkalmazás bizonyos mértékig ellentétben áll a társadalom objektív törvényeivel.³¹ Ez konkrétan azt jelenti, hogy a jogalkotás és a reá épülő jogalkalmazás felismert vagy fel nem ismert objektív társadalmi érdekeket sért. A rétegelmélet és a társadalom objektív törvényszerűségére alapozott jogi értékelmélet jelentős előrelépés volt a „sein” és a „sollen” viszonylatában a még most is ható modern neokantiánus természetjogi felfogáshoz képest, ami kis kivétellel lényegében megragadt az individuális tudati belátások duális személyi kapcsolatának etikai viszonyba állítása a szintjén.³² Eklatánsan utal erre Verdrossnak az orvos és a beteg viszonyát érintő etikai értékelése, aminek alapján az orvosnak úgy kell bánni a beteggel, mintha ő lenne beteg és ez esetben milyen magatartást várna el az orvostól. Vagyis minden egyes ember ültesse magát a vele jogviszonyban álló emberbe és gondoljon arra, hogy mit várna el tőle, saját magát a helyébe ütetve.³³

A következőket neokantiánus alapokon nyugvó érték-jogtan a mai napig sem lépett ezen túl. A marburgi neokantiánus iskolának ugyanis az az elmélete, miszerint a helyes

²⁹ Hartmann, Nikolai: Teleológiai gondolkodás. Akadémiai Kiadó, 1970.; Hartmann, Nikolai: Lételméleti vizsgálódások. Gondolat, Budapest, 1972.; Losonczy 2002: 33-48. o.; Losonczy István: Egy realista jogfilozófia alapvonalai. In Losonczy István: Jogfilozófiai előadások vázlata. Szent István Társulat kiadása, Budapest, 2002. 238-242. o. (E rétegelmélettől különbözik a Merckeltől kiindult és Hans Kelsen által vallott lépcsőelmélet, amely csak a jogi normák hierarchikus sorrendjére vonatkozik. Ld. Hans Kelsen: Tiszta jogtan (Bibó István fordításában). ELTE, Bibó István Szakkollégium Kiadása, Budapest, 1988. 41-44. o. A kelsen-i lépcső elméletben legfelül a természetjognak megfelelő hipotetikus alapszabály áll, ami azonban témánk szempontjából nem mond semmit.

³⁰ Losonczy István: Egy realista jogfilozófia alapvonalai. In Losonczy István: Jogfilozófiai előadások vázlata. Szent István Társulat, Budapest, 2002. 262. o.

³¹ Peschka Vilmos: Jogforrás és jogalkotás. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1965. 460. o. és köv.; Peschka Vilmos: A modern jogfilozófia alapproblémái. In Peschka Vilmos: Jog és jogfilozófia, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 334. o.

³² Szerintünk a rétegelmélettel érvényét veszti a pro futuro Ádám Antal leírt történetileg kialakult öt „klasszikus” természetjogi koncepció, miszerint a természetjog 1.) kinyilatkoztatott isteni jog, 2.) isten alkotta természetből fakad, 3.) A világ és az ember természetéből fakadó jog, 4.) az ember észszerűségéből fakadó jog, 5.) az emberi közösségi érdekből és gyakorlatából eredő jog. Ebből az utóbbi háromnak van realitása napjainkban. A mi genetikai sorrendünk hasonlít ehhez, csak összevontabb.

³³ Verdross, Alfred: Abendlandische Rechtsphilosophie. Wien, 1958. 111. o. etc.

pozitív jogot nem a köznép által kialakított etika, hanem a társadalmi elit diskurzusának etikája határozza meg. A marburgi iskolának ezt a nézetét képviseli Amerikában Dworkin.³⁴ A széles látókörű és nem egyoldalú szemléletű képzett elit normakialakító diskurzusa valóban lényeges, de az is, hogy ez a diskurzus ne szakadjon el a széles társadalom normakialakító erkölcsi szemléletétől. Ehhez képest komoly előrehaladást jelentett a rétegelmélet megjelenése, amelynek képviselői, jóllehet neokantiánus indíttatásúak, de áthágva annak korlátait, Max Weberre figyelemmel³⁵ objektív társadalmi vonatkozásokat is beillesztenek szemléletükbe. Peschka Vilmos egyértelműen a hegeli dialektika alapján és szociológiai indíttatással³⁶ emeli ki „sollen” kívánalmaként az objektív társadalmi törvényszerűségek figyelembevételét. Nála is azonban szintén korlát, hogy nem megy túl a „sollen” igénye a társadalom objektív törvényszerűségeinek a figyelembe vételénél, amit a környezet-, és természetvédelmi jogászok már meghaladtak, kiknél ma már nemcsak a „sollen”, hanem a „sein” is magába foglalja tételes-jogilag az állati és a növényi élő, és élettelen „glóbuszi” környezetet, annak védelmét a légtérrel együtt.³⁷

Egyre nagyobb mértékben figyelembe kell venni az ember élő, és élettelen természeti mikro és makro környezetét, az állat-, és növényvilág sokszínű fajainak, életközösségeinek, valamint élőhelyeinek a globális megóvását, amelyek összességükben természet és a Globus ökológiai egyensúlyát biztosítják. De ugyanakkor figyelembe kell venni az életközösségek nem élő elemeinek, a földet körülvevő légkör, az édes felszíni és talajvizek, valamint a tengeri sósvizek természeti minőségének, eredeti fizikai és vegyi szerkezetének és ugyanígy a termőföld szerves összetételének a megóvását is. Közülük, ha egy vagy több sérül, vagy pedig valamennyit összefogó tájat, vagy tájrészt ér visszafordíthatatlan károsodás, az kihat az ottani növény-, és állatvilágra, annak egy részére, vagy pedig összességére. Ma már egyértelműen látható, hogy Észak-, és Dél- Amerikában, valamint Afrikában az esőerdők ipari célokra történő folyamatos irtása, az erdő-, és mezőgazdasági földterületek zöldberuházási igények kielégítése miatti folyamatos agrárművelés alól történő kivonása, a földet körülvevő légtér, valamint földünk tengeri sós és szárazföldi édesvizeinek ipari szennykibocsátással, valamint egyre sűrűbbé váló légi, földi és vízi közlekedéssel történő megterhelése gyors ütemben felborította az éghajlat-, és időváltozások periodikus körforgását. Mind ehhez hozzájárult még a tengerek felszínén felgyülemlt ország-terület nagyságú összefüggő szemétszigetek, ami szintén hozzájárul az egyenlőtlen csapadékelosztáshoz, ami hatalmas árvizekhez, majd az azt követő állati és növényi élőhelyeket kipusztító hosszú ideig tartó száraz évszakokhoz vezet. Mind ezt tetézi még a vegyi anyagokkal és géntechnológiával kezelt iparszerű mennyiség-orientált növényi agrár-tömegtermesztés, valamint a legeltetés szabályaival ellentétes nagyszámú állat legeltetésével történő kimerítése. Tetéződik még ez a tájromboló felszíni kő-, és homokbányászattal, valamint a föld kérge alatti ásványkincsek nem kíméletes kitermelésével, valamint a

³⁴ Ld. Pokol Béla: A jurisztokratikus állam. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 1917. 37-38. o.; Pokol Béla: Az európai jurisztokrácia. Dialog campus, Budapest, 2019. II-V. fejezetek.

³⁵ Weber ide vágó két munkája magyarul is megjelent: Max Weber: Gazdaság és társadalom. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1967.; Max Weber: Állam, politika, tudomány. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1970.

³⁶ Peschka Vilmos: Max Weber jogszociológiája. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975. 16-19. o.

³⁷ Bándi Gyula: A világegyetem élő és élettelen környezetének fenntarthatósági lehetőségei és a fenntarthatóság értelmezésének jogi szempontjai. Akadémiai Doktori Értekezés, MTA. Kézirattár, 2013.; Prugberger Tamás – Téglási András: Földvédelem és a környezethez való jog. In Szalma József (szerk.): A Magyar Tudomány Napja a Délvidéken. Konferenciakötet. VMTT. Újvidék, 2015. 69-106. o.; Hager, Günter: Haftung für Umweltrecht. In Czehowskym – Hendlér (Hrsg.): Umweltrecht in Mittel- und Osteuropa. Warschauer Gespräche zum Umweltrecht. Boorberg Verlag, Stuttgart–München–Hanover–Berlin, 1989. 137-151. o.; Marx György: Földünk jövője Kioto előtt és után. In Magyar Hírlap, 1998. jan. 18. és 19. sz. 7. o.; Prugberger Tamás: A globalizáció és a környezetvédelem neuralgikus kérdései a jogalkotás, a jogkövetés és a jogalkalmazás síkján. In Magyar Közigazgatás, 2001/10. 619-625. o.

felhagyott bányaművelési területek rekultiválatlanul hagyásával.³⁸

Újabban a geológusok felfigyeltek arra is, hogy nemcsak a földkéreg száraz felszínén, hanem az óceánok fenekén lévő körétegek egyre gyakoribbá váló elmozdulásai és mozgásai eredményezik azokat a hatalmas cunamikát, amelyek végig söpörnek óriási szélviharokkal és áradásokat okozva a szárazföldön, pusztító földrengések és földcsuszamlások kíséretében. Ha az óceánok mélyén tengerfeneket hatalmas domborulatokkal alkotó kő-, és sziklarétegek elmozdulása a szárazföldön is jelentős károkat okozva mutatkozik meg, még erőteljesebben jelentkezik mindez a tengervizekben, olyan hatalmas vízi és vízhőmérséklet áramlásokat okozva, amelyeket a tengeri élőlények nem bírnak el. Érdekes ezzel kapcsolatosan megfigyelni a magasabb intelligenciára utaló fejlettebb agystruktúrával rendelkező bálnák és egyes halfajok egyedeinek tömeges partra úszása mintegy öngyilkossági szándékkal. A környezet-, és természetvédő szakemberek mindezt a tenger mérhetetlen elszennyeződésével magyarázzák, ugyanakkor a boncolások során nem találtak semmilyen testi károsodásra utaló elváltozás a tengervízből magukat kidobó vízi állatokban.

A rejtély megfejtésével kutatók tömege foglalkozik, kiknek az álláspontja az, hogy a tradicionális környezetvédelmi jog megbukott és a megoldást a világegyetem sokkal tágabb transzcendens dimenzióinak a törvényszerű összefüggéseiben kell keresnünk. Ennek a szakirodalmát tanulmányozva Bányai Orsolya szerint a Föld élő-, és élettelen természetén és funkcionális törvényszerűségein túllépve a Világegyetem egészére kiterjedő olyan „természetes jogot” szükséges megalkotni, amely magába foglalná a természetes természetjogot és a természetes pozitív jogot.³⁹ E természetes jognak Bányai álláspontja szerint összhangban kell állnia az univerzális természeti törvényeknek transzcendens és immanens típusaival egyaránt. Ennek alapján fejt ki azt a nézetét, miszerint nem az agy, hanem „a szív fogadja és továbbítja azokat az információkat, amelyek a tér/idő tartományán kívüli quantum-mezőből érkeznek és így a szív a nem lokális intuíció legfőbb szerve. Ha az agy és a szív összhangban van egymással, intuitív alapon képesek vagyunk ráérezni, hogy hol a helyünk a világban.”⁴⁰ Bányainak eme elvontnak és transzcendentálisnak tűnő okfejtése alapján vallom magam is, hogy a tradicionális környezet-, és természetvédelmi jog csődöt mondott, de az is mondható, hogy a tradicionális jogrendszer egésze is csödközeli állapotban van és a kiút a „Globusunk” határain való túltekintés a „Világmindenség” minden irányába (kifelé és befelé egyaránt) jelentkező transzcendens törvényszerűségek figyelembe vétele.

Bányait realista jogfilozófiai szemlélettel olvasva jutottam el az említett vízi állati élőlények szárazföldre vetésének elfogadhatónak tűnő magyarázatához. Eszerint a gerinces szárazföldi és vízi állatok a magasabb rendű gerinces állatok, a magasabb rendűeknél egyértelműen, így az ember esetében is *a szív és az agyi funkció tekintetében nemcsak biofiziológiai, hanem „én-tudatosuló” pszicho-fiziológiai kontaktus is fenn áll.*⁴¹ Ez megmutatkozik abban, hogyha valakit hatalmas megrázkódtatás ér, amit pszichikailag nem bír elviselni, rövid időn belül meghal. Mint a köznyelv mondja: „bánatában megszakad a szíve”. A bánat a helyzetet racionálisan felfogó tudatot pszichésen annyira megterhelő tényező, ami megkárosíthatja a szívet.⁴² Az ilyen paciensen szívritmuszavar lép fel,

³⁸ Czelnai Rudolf: A világóceán. Vincze Kiadó Kft. Budapest, 1999. 114-116. o., Major Imre – Oriol Herrera Bonilla: A globalizáció hatása a trópusokra és az emberiség jövőjére. In Polgári Szemle, 2006/1.

³⁹ A „természetes jog” megjelölés helyett helyesebb lenne „univerzális jog” megjelölést használni, amely jobban utalna az UNIVERZÁLIS Kozmosz Világmindensége, amit Bányáival egyet értve a jogi szabályozásnak is figyelembe kell vennie. Felvetés tőlem: P. T.

⁴⁰ Bányai Orsolya: A nem lokális intuíció szerepe a jogi érvelésben. Kézirat, Debrecen, 2022.; Bányai Orsolya: Természetes jog. Habilitációs tézisek, Debrecen, 2024. 8., 23. o.

⁴¹ Levezetés Bányai Orsolya előbbi jegyzetben hivatkozott két munkájából, közölt szakirodalmából továbbá Csányi, Szmodis és Vincze etológiai kérdéseket tárgyaló, korábban hivatkozott írásai alapján.

⁴² A szív-, és az agyműködés szoros kapcsolatára negatív töltésű befolyásoló tényezőkön túl pozitív töltésűek is természettudományos értelemben rávilágítanak. Ha valaki egy eszmevilágba olyannyira belemélyed, hogy azon

szívszűrást érez, szívösszeszűkülés, vagy szívgörcs következtében leáll a szíve. Ez következett be a neves jogfilozófus és nemzetközi jogász, Hans Kelsen esetében is, aki felesége halála után 30 nappal meghalt, holott lánya olyan öregek otthonában helyezte el, ahol mindent megkapott.⁴³ Mindez lejátszódik az állatvilágban, az állatok élőhelyein is. A drámai környezet- és természetrombolást a fejlettebb agyállománnyal rendelkező gerincesek nemcsak fiziológiailag és ösztönszerűen élik át környezetük és élőhelyük negatív megváltozását, mint az alacsonyabb rendű állatok, hanem bizonyos fokig tudatosulva is. Az emberi faj, amely ezt elősegíti a vagyongyarapodási és uralkodni vágyó ösztönének nem tudván parancsolni, megbontja a föld és atmoszférájának a saját önmozgása törvényszerűségein alapuló immanens egyensúlyát.

Az ezekből adódó globális károsodásokat az ökonomikus és monetáris szemléletű globalizált neoliberalizmus a Földünk mozgását külső Univerzum törvényszerűségéből fakadó mozgására vezeti vissza, mely korszakokként ismétlődően változik és ezen változtatni nem lehet. Ezzel szemben a másik irányzat szerint az embernek a gazdasági jólétét biztosító minél erőteljesebb természet-kihasználására vezethető vissza az a sok természeti katasztrófa, egyenlőtlen csapadékeloszlás áradásokkal és azt követő hosszan tartó aszályos időszakokkal, földcsuszamlásokkal és el-sivatagosodással, valamint tomboló szélviharok kíséretével.

A tudomány még nem jutott el arra a fokra, hogy képes legyen határozottan megállapítani, hogy mindennek oka a nagymérvű emberi természeti környezetrombolás és szennyezés, vagy pedig akár Istenként is felfogható végtelen Univerzum önmaga törvényszerűségéből adódó, öröktől fogva létező önmozgása. Olyan önmozgása, amelyben benne rejlik az élő és élettelen entitásnak a legegyszerűbbtől a legbonyolultabbá válásig történő kifejlődése és visszafejlődése, valamint mindennek a megismétlődése, elpusztulása és ugyanilyen, vagy más formában történő újraéledése a globális egyenlőségben meglévő pozitív és negatív energiatöltés által fennálló örökmozgás alapján. Amíg e filozófiai, világnézeti szemléletből kiindulva a tudomány nem képes e kérdésben bizonyíthatóan igazolt határozott véleményt megfogalmazni, az *óvatos közép utat* indokolt követni, vagyis minél kisebb károsító beavatkozások mellett mérsékelt károsító és szennyező gazdasági tevékenységet természet-rehabilitáció kíséretében folytatni. Mindenesetre elgondolkoztató, hogy a Glóbuszunk őstörténetével foglalkozó geológusok a Föld rétegeiből kimutatták, hogy a klímaváltozások, az egyes jégkorszakok, majd felmelegedési korszakok nem hirtelen gyorsasággal, hanem lassú klímaváltozás mellett következtek be. Most viszont ez hirtelen és felgyorsulva jelenik meg, mégpedig a Római Klub által statisztikailag kimutatva az iparosodás felgyorsulásának arányában.

kívül semmi más ingerhatás nem éri, csak egy és abba annyira belebonyolódik, hogy hallucinál és látomásai vannak, ami sok hitéletet mélyen átélővel bekövetkezett, akiknek zömét a római katolikus és az ortodox egyház szentté avatott, de bekövetkezett úgy is, hogy az egysíkú tudati megterhelés a szívműködést is rendellenessé teszi, ami deformálja a vérkeringést. Ez állott elő nem sokkal halála előtt Assisi Szent Ferencnél, amikor Jézus keresztre feszítésének sebei kéz és lábfejein valószínűleg keringési pangás következtében megjelentek, valamint a cseh Neumann Teréz apácanővérnél az 1950-es évek második felében, Szt. Ferenc stigmáihoz hasonlóan, de nem állandó jelleggel, hanem a havi tisztulás időszakában. Mindez következik abból a realista filozófiai felfogásból, amelyre kívánta építeni Losonczy István pécsi professzor a saját realista jogfilozófiáját, amelynek sem az ateista anyag, sem az antropomorfizált teista szellem, hanem egy pozitív-negatív töltésű, saját törvényei szerint örökmozgó valami, ami szellemivé és anyagivá egyaránt tud változni és visszaváltozni. Kauszer Lipót ugyancsak pécsi professzor felfogása szerint ezt nevezzük energiának. Mindkét prof.-nak famulusként közeli tanítványa voltam, kik viszont mestereimként tekintettek rám és formálták szakmai és világnézeti gondolkodásomat.

⁴³ Techet Péter: Thomas Olechosowski: Hans Kelsen. Biographie eines Rechtswissenschaftlers, unter Mitarbeit von Jürgen Busch, Tamara Ehs, Miriam Gasner und Stefan Wedrac (Tübingen Mohr Siebeck 2020) 1027. In Állam- és Jogtudomány, 2020/3. 170. o.

IV. Összegző következtetés a jövő irányában

Végére érve a „sein” és a „sollen” valamint a természetjog és a pozitív jog egymással összefüggő párba állításával igyekeztem kimutatni azokat az összefüggéseket, amelyek mind a két oldalon ez egymásra hatásukkal a jogrendszer fejlődését segítették elő. Ez az egymásra irányuló kölcsönhatással párhuzamosan jelent meg.

A „sein” és a „sollen”, valamint ezzel együtt a természetjog és a pozitívjog kapcsolata a természetjogból kiinduló olyan értékjogi kategória, amelyben a jogfejlődés első fázisában kezdetben a nyers természeti erőkre alapított, majd antropomorfizált vallási tényezőkön alapult, mely utóbbi irányvonal korszerűsítve ma is létezik. Ugyanakkor a már a felvilágosodás előtt megjelent, de a felvilágosodást követően egyre jobban a felvilágosodás időszaka alatt eluralkodott az az észjogi irányvonal, amely az erkölcs kialakulását nem az isten által az emberbe ültetett jogot „sollenként” mérő apriori természetjogi szubjektív normarendszerben látja, hanem olyanban, ami a társadalmi kapcsolatok hatására alakult ki a társadalmi gyakorlat racionális megfontolása alapján. A teista-vallási irányzathoz hasonlóan itt is erkölcsi normákon nyugszik a természetjogi irányzat, ahol már az erkölcsi szabályok kialakulásának eredete racionális megfontoláson nyugszik. A rétegelmélet kialakulásával jelenik meg az áttörés, amelynek alapján már Moór Gyula is utal a szubjektív jogtudatra és az objektív jogra egyaránt ható külső természetre.

A helyes jogalkotás előfeltételét jelentő társadalmi törvényszerűségek szükségszerű figyelembevételének kimondásával Peschka Vilmos volt az, aki áttörte a helyes jog kritériumát jelentő szubjektív alapú erkölcsi normáknak a pozitív jogba való ültetésével történő jogi értékelést. Azt a jogi értékelést, ami szociológiailag alátámasztva azt a célt szolgálja, hogy a jogalkotás és az azon alapuló jogalkalmazás megfeleljen az arra illetékes felkészült szakemberek szakmai diskurzusa által felállított szakmai követelményeknek. És ezzel eljutottunk Peschkától kiindulva, de őt meghaladva oda, hogy a világmindenség „Globuszunkon” kívüli törvényszerűségeire is oda kell figyelni, már csak a klímaváltozás és annak lehetőség szerinti pozitív irányú befolyásolása miatt is. Ez viszont előtérbe helyezi a környezet-, és természetvédelemmel, továbbá az ipari és a közlekedési, valamint az agrár, és az erdészeti jog, nem utolsósorban pedig a településfejlesztési jog jelentőségét, ahol a pozitív jogi szabályozást mindenképpen tudományosan megalapozott „sollen” értékelés mellett szükséges kialakítani a „sein” jogát. Ez viszont szükségessé tesz, hogy a jogalkotásról szóló 2010. évi CXXX. magyar törvény, de ugyanígy nemcsak az európai, hanem a többi kontinens országainak jogalkotásról szóló törvényei is kiegészüljenek olyan szabályokkal, amelyek „expressis verbis” írják elő azt, hogy minden egyes törvényt megalkotása előtt az adott szakmai érdekvédelmi szervezeteivel és tudományos testületeivel, valamint háttér-kutató intézeteivel köteles legyen munkamenetszerűen megtárgyalni az azt előkészítő szakminisztérium.

Az USA egyes államainak alkotmánya tartalmaz ilyen előírásokat, aminek hatásaként szövetségi szinten a környezet-, és természetet károsító magatartásoknál mind a büntetőjogi, mind pedig a polgári jogi kártérítési felelősség nem az ún. „adequat causalitas” elszigetelő, hanem a „totalis causalitas” elvén nyugszik, ami azt jelenti, hogy minden jogalany felelős, aki, vagy amely a károkozási láncolatban közreműködött, tudva erről vagy sem.⁴⁴ Hasonlóképpen áll fenn a feltalálói felelősség az olyan tárgyakkal és eszközökkel, valamint fogyasztásra szolgálóételekkel és gyógyszerekkel, amelyekről nem rövid, hanem csak hosszabb idő múlva derül ki, hogy káros. Erre többek között az 1950-es évek terhességi panaszok enyhítésével kapcsolatos CORTEGAN tableta gyógyszer szedéséből eredő magzatfejlődési rendellenesség miatt előállott tömeges torz születések okán vált objektívvá a

⁴⁴ Hagen 1989: 19. jegyzet.

találmányi kártérítési felelősség.⁴⁵

Irodalomjegyzék:

Ágh Attila: Az ázsiai termelési mód Mezopotámiában. In Világgazdaság 1979/7. sz. melléklete; Tőkei Ferenc: Az ázsiai termelési mód, antikvitás, feudalizmus. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 2006.

Bándi Gyula: A világegyetem élő és élettelen környezetének fenntarthatósági lehetőségei és a fenntarthatóság értelmezésének jogi szempontjai. Akadémiai Doktori Értekezés, MTA. Kézirattár, 2013.

Bányai Orsolya: A nem lokális intuición szerepe a jogi érvelésben. Kézirat, Debrecen, 2022.

Bányai Orsolya: Természetes jog. Habilitációs tézisek, Debrecen, 2024.

Cicero, Marcus Tullius: Oratio In Catilinam. In Nótári Tamás (szerk.): Marcus Tullius Cicero összes beszédei. Lectum Kiadó, Szeged, 2021.

Czelnai Rudolf: A világóceán. Vince Kiadó Kft. Budapest, 1999. 114-116. o., Major Imre – Oriol Herrera Bonilla: A globalizáció hatása a trópusokra és az emberiség jövőjére. In Polgári Szemle, 2006/1.

Csányi Vilmos: Az emberi természet. Vince Kiadó, Budapest, 2000.

Csányi Vilmos: Az emberi viselkedés. Sanoma Kiadó, Budapest, 2007.

Durkheim, Emil: A vallási élet elemi formái. L' Harmattan Kiadó, Budapest, 2003.

Fézer Tamás: A természetjogi gondolkodás fejlődése és hatása a személyiségi jogi elméletekre. In Jogelméleti Szemle, 2004/3.

Freud, Sigmund: Totem és Tabu. Göncöl Kiadó, Budapest, 1990.

Frivaldszky János: Természetjog. Szent István Társulat, Budapest, 2001.

Fustel de Coulanges: Az ókori község. MTA Könyvkiadó Hivatal, Budapest, 1883.

Gyenis Gyula: Humánológia. A hominidák evolúciója. Nemzeti Tankönyvkiadó, 2001.

Hager, Günter: Haftung für Umweltrecht. In Czehowskym – Hendler (Hrsg.): Umweltrecht in Mittel- und Osteuropa. Warschauer Gespräche zum Umweltrecht. Boorberg Verlag, Stuttgart–München–Hanover–Berlin, 1989.

Hahn István: Hitvilág és történelem. Tanulmányok az ókori vallások köréből. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1982.

⁴⁵ Ld. Kulcsár Hajnal: A több ezer torzszülött átszabta a gyógyszergyártást. In Heti Világgazdaság, 2008. aug. 1.; MTI: Contergan bábik, 2016. máj. 13.

Hans Kelsen: Tiszta jogtan (Bibó István fordításában). ELTE, Bibó István Szakkollégium, Budapest, 1988.

Hartmann, Nikolai: Lételméleti vizsgálódások. Gondolat, Budapest, 1972.

Hartmann, Nikolai: Teleológiai gondolkodás. Akadémiai Kiadó, 1970.

Kákosy László: Az alexandriai időisten. Osiris Kiadó, Budapest, 2001.

Kákosy László: Re fiai. Gondolat, Budapest, 1979.

Kulcsár Hajnal: A több ezer torzszülött átszabta a gyógyszergyártást. In Heti Világgazdaság, 2008. aug. 1.

Losonczy István: Egy realista jogfilozófia alapvonalai. In Losonczy István: Jogfilozófiai előadások vázlata. Szent István Társulat kiadása, Budapest, 2002.

Losonczy István: Jogfilozófiai előadások vázlata. Szent István Társulat kiadása, Budapest, 2002.

Maine Sumner Henrik: A jog őskora, MTA. Könyvkiadó Hivatala, Budapest, 1875.

Marx György: Földünk jövője Kioto előtt és után. In Magyar Hírlap, 1998. jan. 18. és 19. sz.

Max Weber: Gazdaság és társadalom. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1967.

Max Weber: Állam, politika, tudomány. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1970.

Moór Gyula: A természetjog problémája. In Értekezések a filozófiai és társadalmi tudományok köréből. 1934. 4. köt. 10. sz.

Peschka Vilmos: A modern jogfilozófia alapp problémái. In Peschka Vilmos: Jog és jogfilozófia, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

Peschka Vilmos: Az esetnorma vagy a jogszabály és a jogeset kapcsolatának problémája. In Peschka Vilmos: Appendix a jog sajátosságához. Jog és Jogtudomány, 1. kötet. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó – MTA Állam- és Jogtudományi Intézet, Budapest, 1992.

Peschka Vilmos: Jogforrás és jogalkotás. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1965.

Peschka Vilmos: Max Weber jogszociológiája. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975.

Péteri Zoltán: Gustav Radbruch és a relativista jogfilozófia néhány kérdése. In Kritikai tanulmányok a modern polgári jogelméletéről. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963.

Pokol Béla: A jurisztokratikus állam. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 1917.

Pokol Béla: Az európai jurisztokrácia. Dialog Campus, Budapest, 2019.

Prugberger Tamás – Téglási András: Földvédelem és a környezethez való jog. In Szalma József (szerk.): A Magyar Tudomány Napja a Délvidéken. Konferenciakötet. VMTT. Újvidék, 2015.

Prugberger Tamás: A globalizáció és a környezetvédelem neuralgikus kérdései a jogalkotás, a jogkövetés és a jogalkalmazás síkján. In Magyar Közigazgatás, 2001/10. sz.

Radbruch, Gustav: Rechtsphilosophie. Umler Verlag, Stuttgart, 1950.

Somlo, Felix: Gedanken zu einer Ersten Pphilosophie. In Moór, Julius (Hrsg): Walter de Gruyter & Co., Berlin–Leipzig, 1926. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783111479354>

Somlo, Felix: Juristische Grundlehre. Felix Meiner Verlag, Leipzig, 1917.

Szabadsfalvi József: A magyar jogbölcseleti gondolkodás kezdetei. Gondolat, Budapest, 2011.

Szabadsfalvi József: Kísérlet az „új magyar jogfilozófia” megteremtésére a 20. század első felében. Gondolat, 2014.

Szmodis Jenő: A jog a humánológia tükrében. In Magyar Tudomány, 2011/5. sz.

Techet Péter: Thomas Olechosowski: Hans Kelsen. Biographie eines Rechtswissenschaftlers, unter Mitarbeit von Jürgen Busch, Tamara Ehs, Miriam Gasner und Stefan Wedrac (Tübingen Mohr Siebeck 2020) 1027. In Állam- és Jogtudomány, 2020/3.

Szuvrove, V. V. (szerk.): Az ókori kelet világából. Művelt Nép Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, Budapest, 1956.

Varga Csaba: Jogfilozófia a múlt, a jelen és a jövő ölelésében. Pázmány Press, Budapest, 2018.

Verdross, Alfred: Abendlandische Rechtsphylosophie. Wien, 1958. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-7091-2432-1>